

ROSE MARIE TILLISCH

Haven og mennesket

– *homo hortulus*

Forfatteren til denne artikel deler ud af sin teologisk-historiske viden og praktiske erfaring om havers synergi med de mennesker, der kommer i den. Have og menneske former hinanden. I samarbejde med to plejehjem inviteres beboerne året rundt ind i hendes ”gammeldags” have. Mødet med en have fyldt med blomsterbede, bier og brændenælder, farver, dufte, frugt og fuglekvidder eller efterårsløv og forårets spirer bringer erindringer frem og stor glæde. At smukke haver heler et menneskes sind, måske tydeligst hos sårbare mennesker, er en erfaring der går tilbage til oldtiden, og den erfaring er det stadig væsentlig at huske på og åbne op for.

Lidt om beskyttende haver

Havearbejde er afgørende for livet. For helbredets og rekonvalescensens skyld bør man anlægge en have, ikke i afstand fra huset, men i nærheden af det, hvor den giver glæde til øjnene og behag til lugtesansen. Og den skal ligge i læ fra tærskelpladsen, så planterne ikke dræbes af avner derfra.¹

Sådan skrev Florentino om køkkenhaven. Nu har vi ikke avner fra tærskelpladser at skulle tage os i agt for længere, men nok andre faktorer, som trafikerede veje og brugen af round up, der begge på forskellig vis kan tage livet af en have enten ved støj eller gift. På det smukke Ærø, der ellers har dejlige haver og stokroser nok, har jeg langs landevejen i den skønneste sommertid set en brun have. Den ligger ud til vejen og det ser ud til at den bliver passet ved at der bliver hældt round up ud over alt levende. Det er som at se ind i denne husejers helvede, at se på haven. Det gør ondt langt ned i jorden, langt ind i sjælen.

ROSE MARIE TILLISCH, cand.theol., ph.d., vidensmedarbejder i Folkekirkens Uddannelses og Videnscenter, forfatter, haveelsker og præst

Måtte dette menneske dog en dag vågne op til, om ikke andet, så dog til at lade ukrudtet gro.

Florentino levede i første halvdel af det 3. århundrede efter Kristi fødsel, altså imellem årene 200 og 250. Han stammer sandsynligvis fra Bitynien, den nordlige del af det område der nu om dage hører til Tyrkiet op mod Sortehavet. Han var romersk statsborger men skrev, som man oftest gjorde i det romerske rige, på græsk. Florentino er forfatter til *Georgica* på 11 bøger, der danner grundkilde til det senere *Geoponica*, en antologi der samler viden om haver og landbrug op gennem hellenistisk tid. Fra det 6. århundrede citeres han for tilknytning til Firenze, deraf navnet Florentineren.² Han fortsætter med at skrive om lysthaven:

Hvis du vil anlægge en lysthave, skal du vælge et passende sted. Det skal være blandt gårdens bygninger, hvis der er plads. Hvis ikke, så tæt på dem, ikke kun fordi de der bor på gården har fornøjelsen af at se haven, men også fordi havens luft vil gøre ejendommen sund. For luften trækker som i et åndedræt det indenfor der stiger op fra planterne.

Haven skal være helt omsluttet af en mur eller en anden indhegning. Plant ikke tilfældigt eller på en forvirret måde, idet du så at sige stoler på kontrasterne mellem planterne for at give skønhed.

I stedet skal du plante hver slags på sit eget sted, så de mindre ikke bliver overvældet eller frataget næring af de større. Fyld mellemrummene mellem træerne med roser, liljer, violer og krokus, planter, der er de mest behagelige og indbydende i udseende, aroma og brug – og som også er nyttige for bier.

Hus og have er som et samlet åndedræt. De er i hinandens bevidsthed og påvirker hinanden. Om det er køkkenhave eller lysthave, ja så skal de ligge tæt på de bygninger menneskene bor i, for at mennesker og levende væsener, planter og dyr, der lever der, får størst glæde af hinanden. Hvad Florentino skrev dengang, gælder også nu. Haver anlagt med duftende blomster og nyttige urter tæt på vore huse er helende for de mennesker og dyr der kommer der. Det har mennesket vidst fra arilds tid. Haver har indgået på forskellig vis i civilisationerne de sidste mindst 4000 år.

Når vi rekonvalescerer er vi i bogstavelig forstand i gang med en proces hvor vi bliver stærkere efter en overstået sygdom eller operation. Til det har vi brug for haver, der er tæt på os. Ja, selv de bygninger vi bor i, har godt af at ligge tæt på haven, for det bliver også de sundere af.

Fra min barndom husker jeg Kommunehospitalet i København, hvor min morbror og hans familie en overgang havde embedsbolig. Der var de smukkeste anlagte haver til patienterne. Dengang vidste jeg ikke at grundplanen, forholdet mellem bygningerne og de grønne anlæg, var inspireret af en årtusind gammel klostertradition. Men fra det lille øjeblik det lykkedes at snige mig ind i patienthavens midte vidste jeg, at her er godt at være. Men haverne var jo til patienternes gavn, ikke til et barn, der tilfældigt var på besøg. Alligevel blev det et glimt af evigheden, dette barn fik der midt i København omkring 1959-60. Roser og lavendler duftede, vinden luftede gennem løvet. En stemning af ro drog mig ind på forbudt territorium trods påbuddet om ikke at forstyrre. Indtil da havde jeg kun sjældent forladt mit fødested og barndomshjem. Hjemme var haven mit tilflugtssted og huset min tryghed. Busturene til Frk. Jespersens børnehave i Pennehave eller til dans hos fru Bengtsson i Hotel Marina i Vedbæk var nødvendige forstod jeg, men ikke noget mit barnesind satte pris på. Et ophold på Usserød sygehus med et brækket ben var et langt mareridt på trods af

rare fremmede mennesker der omgav mig. Besøgene i højtiderne hos mine bedsteforældre derimod var eventyrlige: min farfars cigarrøg og vinbjergsnegle der gik på sand i spisekammeret det ene sted, og min mormors have med frugttræer der var gode at klatre i og loftet hvor man kunne gemme sig i en støvet lugt af vinterpels.

Men selv om jeg havde prøvet verden uden for haven, var jeg ikke just rejsevant. Mine lege var ellers bevidste nok om at verden fandtes. De foregik med krigsskibe lavet af halve valnøddeskaller der sejlede mod verdens ende for at erobre den. De nåede dog ikke længere end til brændenældehaven, når de i regnvejr sejlede ad grusvejens små kanaler; inde i buskene var jeg i tørvejr. Sammen med min krigshund, VovVov, var jeg en general der med sine energiske tropper lavet af egekviste sørgede for at holde alt ondt på afstand.

Derfor var det en odysse at tage toget fra Rungsted Kyst station til det mørke og sodede Nørreport, og fodslæbende gå langs hegnet til Botanisk Have i stedet for at komme indenfor og løbe omkring i alle de herligheder der så tydeligt gemte sig bag. Strækningen fra Nørreport til kommunehospitalet er kort, når man ser den på kortet, men at gå fra helvedesdybet og så straks efter at skimte et uopnåeligt paradis på den anden side hegnet, opleves af en femårig som mindst en evighed. Men endelig krydsede jeg, med mors varme hånd i min, Øster Farimagsgades frådende hav af cykelklokkebimlende cyklister og drønende biler. Og så med ét, inden for de uigennemskuelige høje mure, kunne jeg ånde frit igen blot ved synet af hospitalshaven. Den var en åbenbaring af farver og dufte og små bevægelser. Den tog imod mig som en gammel ven. Hospitalshaven gjorde mig tryk på min udfærd, men rigtig glad blev jeg først da jeg var vel hjemme igen.

Menneskets velbefindende er, vil jeg påstå, afhængig af adgang til haver, musik eller andet der forbinder os med ånd. Skønhed er en smagssag. Hver have rummer sin skønhed. De giver glæde til øjnene, fred til sjælen og behag til lugtesansen – og de bringer erindringer om det gode frem og gør hver enkelt stærkere. Haver trives bedst når de er indhegnede, så er de beskyttet fra de hårde vinde, der ellers kan lægge dem ned. Og mennesket trives også bedst i disse indhegninger. Haverne beskytter os, ligesom indhegningen beskytter haven. De er ikke alene gode for os mennesker, men også for de insekter og dyr der holder til i haverne, bier, pindsvin, snoge, tudser og biller. Haver er afgørende ikke alene for menneskelivet, men for livet i sig. Det skriver jeg gerne under på sammen med Florentino.

For jeg ved det af erfaring. Den gamle have jeg voksede op i har de kvaliteter Florentino fremhæver. Skæbnen har villet at jeg igen, hvor jeg er i mormor-alderen nu bor i den samme have. I de år af mit liv, hvor jeg havde bragt mig i en situation, der forhindrede mig i at komme jævnlige i haven, blev det erindringen om haven, dens skiftende skønhed, dens solmodne solbær og let viltre sjæl, der gav mig styrke til at forandre mit liv. Erindringen midt i det grumme jeg da var havnet i, hjalp mig til at finde vej tilbage til barndommens paradis.

Lidt ligesom når vi i Bernhard Severin Ingemanns salme *Julen har bragt velsignet bud* synger: ”*I dag blev vor kære frelser fød og paradisvejen fundet.*” Bernhard fortæller i sin *Levnedsbog* at han 10 år gammel mistede sin far nytårsaften. Han stod ved sin fars seng og græd og ville ikke væk derfra. Hans barndoms paradis gik i opløsning. Til gæstebudet efter faderens begravelse, hvor Bernhard var blevet iskold af at sidde i en vinterkold kirke, hældte den venlige præst vin op til den unge Bernhard. Præsten blev distræt ved med at hælde på, hver gang glasset var tomt. Bernhard sad efterhånden lidt omtåget og så lysere på det hele. Han så for sig hvordan han sad i en sommerhave sammen med alle mennesker han havde holdt af: faderen, moderen og mormoderen han havde mistet året før. Alle var levende og glade. På bordet stod æbler fra Livets Træ, og han forstod at han var i Paradiset... lige ind til lydene omkring ham, stoles skramlen, vækkede ham tilbage til virkeligheden. Men billedet af sommerhaven slog rod i ham og blev siden til et smukt litterært billede på menneskets vej tilbage til Edens have.

Senere som ganske ung, møder han for første gang et juletræ hos sin svigerfamilie. En ny tradition der kom fra Tyskland. Han læser juletræet ind i sit billedunivers som Livets Træ, et symbol på Paradis, som vi mennesker får del i gennem Jesus. Jeg har i mange år sat røde æbler på juletræet, nogle gange ægte pigeon-æbler, for det meste dog kunstige røde æbler, og undret mig over hvorfor, indtil sammenhængen gik op for mig: Æblet er et billede, som den litterære tradition og B. S. Ingemann har givet mig det fra samme salme, for vi befinder os i Edens have ved foden af Livets træ: *Grenen fra livets træ står skønt med lys som fugle på kviste. Det barn som sig glæder fromt og kønt skal aldrig den glæde miste.*

Nu, hvor barndomshaven er blevet min alderdomshave og min dagligdag, bringer den vedvarende overskud og livsglæde. Det har ført med sig, at min mand og jeg er blevet optaget af, hvordan den gamle have kan blive til glæde også for andre mennesker, der trænger til heling og skønhed.

Hvorfor paradys er en forladt have

Menneske og have hører sammen som ærter i ærtebælg, som hånd i handske, som sang i åndedræt, som frø i valmuekapsel, som fod i hose, som honning i krukke. Hvor der er mennesker, er der haver. Hvor der er haver, er der mennesker. Det første beboede sted på jorden var en indhegnet have. Sådan lyder den gammeltestamentlige grundfortælling. Menneske og have er uadskillelige størrelser. Alligevel skilles de ad. Mennesket jages i sit kundskabsbegær ud af Edens have og må med paradysisk indsigt møjsommeligt grave sig frem til sit eget paradys af de golde sten. Stenene lægges indsigtsfuldt som indhegning til haven, så de stentunge modstandere forvandles til stabil mur, der giver beskyttelse og skygge. Ordet Eden er oprindeligt sumerisk og betyder "steppe" eller "ørken". Ordet paradys stammer fra persisk og betyder "indhegning". Når betydningerne sættes sammen, opstår et billede af Edens have som en oase midt i en ørken.³

Er enhver have et spejl af Edens have, formet efter menneskets erindring om paradys på jord? Som i en ørken der blomstrer, skyder haver op uforudsigelige steder, som om Edens haves frodighed gemmer sig i ethvert af jordens skorpes dybe lag. Som mælkebøtter gennem asfalt. Som om frodige haver er udtryk for de fire elementers, ild, vand, jord og lufts, inderste skønhedstrang.

Hvad sker der med mennesket og med haven, når de to uadskillelige skilles ad? De gror til og skyder i skov på hver deres måde, så de får svært ved at finde vej tilbage til hinanden. Mennesket kan nu ikke

se haven for bar indgroede træer. Træerne sætter sig som splinter og bjælker fast i øjenlåg og vipper og nager og gør ondt. Haven kan ikke heller finde rede i sig selv, men skyder forvildet med tornede vildskud og fejlskud og krat, så hverken bier eller pindsvin finder hvilested. De to vildnis, den forladte have og det forladte menneske, længes efter hinanden i en grad så det dybe vand strækker sine vandårer opad, mens mennesket lader sine arme strækkes elastisk lange med pilekviste indtil de mødes igen. En kilde springer. Nu kan der endelig vandes, drænes, beskæres, ryddes, flyttes, plantes og sås.

En ny have og et nyt menneske formes ud fra de vildnis de begge var blevet til i adskillelsen. Lidt af vildniset i såvel sind som jord får lov at stå, for i det er der grøde. Kosmos opstår af kaos, så lidt kaos skal der være. Der skal være noget at tage af. Såvel have som menneske skal passes og plejes for ikke at gro til. Er de sammen, giver de hinanden så megen glæde, at de heler hinanden, der hvor kaos og vildnis før havde overmagt.

Haver er ikke som enge, folde, marker eller skove og alligevel er de næsten alle indbyrdes beslægtede. Slægtskabet mellem disse kultiverede områder er indlysende. For alle er de prægede af menneskehånd. Men haver er, forekommer det mig, en grad tættere på menneskene end en eng. Der er en gensidighed, en samhørighed mellem have og menneske, som det kan være svært at spore andre steder. Måske som i violinistens forhold til sin violin, eller som klovnens forhold til sin ansigtsmaling? De er ikke uden hinanden. De bliver til af hinanden. Violinisten er ikke violinist uden en violin, og violinen giver ikke mange toner fra sig uden en til at spille den. Klovnens mimik er ikke til før den hvide fedtsminke har tegnet ansigtet op med netop den stjerne om venstre øje, og sminken er en klat ligegyldig fedt, hvis ikke den smøres ud i jævne glidende lag på klovnens ansigt.

En nødvendig modsætning dukker op. For at bevare orden i det som mennesket lægger hånd på: Bygningen, haven, engen, skoven, må mennesket også drage omsorg for at bevare kaos: Urskov, urslette, urrørken, urhav, urfugl, urfisk, urokse. Hvis mennesket får kontrol og får skabt menneskeligt kosmos i alting, mister mennesket både have og urskov, både kosmos og kaos. Det er som at blande lysets komplementærfarver: blandes regnbuens lysende gule med dens dunkle violette, bliver lyset gråt. Alt bliver til intet. Vi har brug for ørkenen, for at kunne indhegne haven og skabe oasen. Vi er nødt til at blive drevet ud af de paradiser vi skaber for at give plads til nye og for at kunne finde hjem igen.

Lidt om klosterhaver og præstegårdshaver

I de gamle cisterciensiske klosterhaver, som vi har haft en del af her i landet, indrettedes en helende sansehøve, der knyttede sig til klosterets infirmeri. Når man var kommet sig så meget af en sygdom, at man kunne sætte sig ud i en have, skulle man kunne nyde lavendlers og rosers duft og biernes summen. Helt særlige blomster og duftende urter knyttede sig til denne have.

Esrum kloster skriver fx på deres hjemmeside:

PARADIS PÅ JORD

Munkene i Esrum søgte at skabe paradys på jord ved at bringe orden i den vilde natur. En måde at tæmme naturen og bringe orden i kaos var at skabe et væld af smukke haver i og omkring det store klosterkompleks. I hjertet af klosteret omkring kirken lå paradishaverne med de hellige planter. Bag klostermuren lå også klosterhaven med medicinske urter, æblehaven, som også blev brugt til gravsteder, kålhaven og humlehaven. Munkenes mange haver sikrede at de kunne være selvforsynende som ordenens regler foreskrev.⁴

Det samme gælder for Løgumkloster og for Sorø, Vitskøl og Øm klostre. Smukke haver skabt på grundlag af Sankt Gallens benediktinske klosterplan fra det 9. århundrede. Haver og vandanlæg. Frugthaver,

der med bænke langs siderne samtidigt tjente til refleksionssted for de levende munke og nonner og som gravsted for de døde. Køkkenhaver med alskens spiselige og medicinske urter, bassiner med fisk og åkander og bække med rindende vand til at lække sjæl og legeme. Blomsterhaver fulde af dufte og farver anlagt tæt op ad infirmeriet, så de syge og svage kunne sidde i den og komme sig. Hvilken varmende omsorg. At komme hele livsspekteret rundt ved en vandring gennem haverne.

Hildegard von Bingen, planterne og livskraften

Klosterhaver har optaget mig siden Hildegard von Bingen (1098-1179) og hendes værker kom ind i mit liv for 40 år siden. Hendes forståelse af altings sammenhæng og af naturens og menneskets indbyrdes afhængighed har præget mig langsomt men sikkert. Som naturen har det, sådan er mennesket. Som mennesket har det, sådan er naturen. Det er hårde ord, når man lader dem synke ind. Det er også ord, der kræver handling, fantasi og ansvar. De gør det indre menneske til et væsen hvis sjæl kan aflæses i den natur der omgiver hende. Det indre bliver det ydre. Det ydre det indre. Mennesket transformeres af sin egen have og måden hvorpå hun forvalter den. Hildegard har et dobbeltblik som på en og samme tid giver hende empirikerens nøjagtige iagttagelse i og af naturen og den visionæres overblik over dens tilstand. Hun ser livskraften, *viriditas*, strømme gennem alt levende og iagttager de processer livskraften sætter i gang.

Hildegard interesserer sig ikke så meget for planters og væksters ydre, deres farve eller duft, men snarere for deres væsen. Hvordan det virker i eller modvirker mennesket. Ligesom mennesket kan hærge naturen, sådan kan naturen hærge mennesket, når de rette proportioner ikke overholdes. Det handler om hvorvidt den pågældende plante heler det enkelte mennesket eller ødelægger det. Og vice versa om mennesket heler naturen eller ødelægger den. Alt efter hvordan dette menneske har det og på hvilken måde mennesket lever i og omgiver sig med alt levende på, gælder parolen også den anden vej rundt: At det enkelte menneske må kende sin grænse for hvor langt det kan gå med sin adfærd, så det ikke ødelægger sin ven og følgesvend, naturen med dens iboende livskraft. Mennesket har en pligt til at hele de sår det giver naturen. Som enkeltmenneske og som menneskehed. Alt andet er mangel på respekt for Guds skaberværk. Og mennesket fortæbes hvis ikke det ser at uddrivelsen af paradiset tjente et formål: At det skulle opdage dets inderlige afhængighed af og kærlighed til naturen. Først i denne indsigt kan vejen tilbage til paradiset findes.

Hildegard von Bingenens viden og bøger om planter, fisk, dyr og træer og deres virkning på mennesker som diæt og medicin har sammen med hele den benediktinske klosterordens havetradition, som kulminerer i hendes lægevidenskab, påvirket de lærde lægeklostre op igennem de næste århundreder.

Katharina von Bora og haverne

Hos Katharina von Bora (1499-1552), som i 1525 i en alder af 25 år blev gift med Martin Luther, fik denne overleverede viden stor betydning. Hun var fra hun var 9 år gammel vokset op med sin moster og faster som henholdsvis abbedisse og læge i det cisterciensiske nonnekloster, Marienthron, ved byen Grimma. Hun bliver oplært i infirmeriet af fasteren, Magdalene, kaldet Muhme Lene, og får stor viden om planters medicinske og diætetiske virkning. Hun lærer ikke mindst hvordan man som gartner dyrker dem eller finder dem i naturen, når det er påkrævet med vilde planter. Ved siden af dette uddanner hun sig også til brygmester. Godt øl er vigtigt. Af mosteren lærer hun hvordan man driver et gods – Marienthron var et gods af anseelig størrelse.

Da hun sammen med fasteren og syv andre nonner flygter påskenat 1523 fra Marienthron er hun altså en temmelig veluddannet ung kvinde, i øvrigt ligesom hendes søstre i ånden også var det. I ægteskabet med Martin Luther, den store reformator får Katharina, brug for alle sine talenter og al sin viden. Han har hverken forstand på penge, mad

eller helbred. Det har hun. Hun indretter klostret så det bliver rent, anlægger køkkenhave, opretter bryggeri, køber jord op, holder bier og kvæg. I begyndelsen først jorden lige omkring det sorte kloster i Wittenberg, som hun og Luther får i bryllupsgave. Det var det bykloster Luther havde været munk i inden han begyndte at reformere kirken. Men siden, da Katharinas bror, Hans, går konkurs med sit gods, overtager hun det og driver det vellykket frem til en overskudsforretning.

I løbet af den tid Katharina og Luther er gift, frem til Luthers død i 1542, bryder der pest ud i Wittenberg tre gange. Alle tre gange plejer Katharina byens pestramte borgere med held. De to første gange sammen med Muhme Lene, men da hun dør af alderdom, oplærer Katharina sin mand i at blive sygepasser, og Luther går med hende rundt tredje gang pesten bryder ud. En af Katharinas og Luthers sønner, Paul, bliver selv læge, og i sin takketale, da han bliver doktor fortæller han, at alt hvad han har lært, har han lært af moderen. Alt det har krævet at Katharina kendte sine haver, plejede dem og dyrkede dem godt.

Katharina er en af de første præstekoner i verdenshistorien. Indtil Reformationen var præster ikke gift. Andre kloge kvinder giftede sig med lutherske præster. Men kun én blev gift med reformatoren. Katharina kom til at blive forbillede for kommende tiders præstekoner i hele det lutherske område som vi stadig er en del af. Alle de forventninger der knyttede sig til præstekoner, så sent som da jeg var ung i 1970'erne og var gift med en præst, alle disse forventninger til omsorg, havekundskab, god mad og økonomisk styring af få midler, de stammer fra Katharina von Bora. Præstegårdshaverne er igennem de sidste halvtreds år blevet mere og mere kedelige, grønne plæner, og der er blevet sparet på stauedebede og køkkenhaver, med mindre en enkelt præstekone eller præstemand her og der har lagt kræfter i det. Men langt op i det 20. århundrede var præstegårdshaver en blanding af skønhed, køkkenhave og hvilested. Et sted for sanser, smag og ro.

Maria Sibylla Merian og den globaliserede have

Maria Sibylla Merian (1647-1717) lever på kanten af barokken med blik ind i oplysningstiden. Hendes far er kobberstikker og forlægger og udgiver Luthers bibel med egne illustrationer. Merians mor er blomstermaler. Maria Sibylla bliver optaget af de insekter der flyver omkring blomsterne og bliver en af de første til at skildre dem systematisk og i samhörighed med de planter de enkelte insekter lever af og på. Fluer, biller, sommerfugle. Maria Sibylla arbejder livet igennem i haver med at studere først og fremmest insekter og planter og med

tiden også padder og krybdyr. Hun skildrer i fornemme plancher sommerfuglenes forvandlinger fra æg til larve til puppe til sommerfugl på de planter de lever af og på. Hun udgiver værker om europæiske sommerfuglearter og rejser som 52 årig til Surinam i Sydamerika for der at studere og beskrive sommerfuglearter og padderarter hun finder der. Også disse studier udgiver hun i pragteksemplarer, som vi nu kan finde på Det Kongelige Bibliotek. På Rosenborg hænger de fornemste gouacher fra hendes hånd i glas og ramme. De stammer fra ca. 1690. Billederne er for nyligt restaureret med kyndig hånd.

Af mange bliver Merian kaldt økologiens moder, fordi hun tænker livet i sammenhæng. Tænker bien i sammenhæng med de blomster, den suger nektar fra, tænker padden i sammenhæng med de vandløb den lever i. Tænker menneskene i sammenhæng med de vilkår de lever under. En af de planter hun beskriver fra Surinam er *Flos pavonis*. Indianerkvinderne fortæller hende at før europæerne kom, anvendte kvinderne bærrerne som véfremkalder, hvis en fødsel gik i stå. Nu, hvor indianerne er blevet europæernes slaver, tager kvinderne bærrerne i større mængder og anvender dem som abortfremkalder. De ønsker ikke at deres børn skal fødes til ufrihed.

På hendes tid er verden blevet stor og for en stor del erobret af europæere. Drømmen om at paradiset kan genetableres opstår ved opdagelsen af Amerika: Nogle tænker at man ved at samle alle arter på et sted, i botaniske haver, i zoologiske haver, i raritetskabinetter, ja, når alt er samlet, da får vi paradiset på jord. Merian er ikke på linje med denne tanke, men alligevel tænker hun globalt med sine have- og plantagestudier af planter, insekter og padder. Hun er på jagt efter det tabte paradiset og ser det som en pligt at når Gud nu har skabt alting så smukt, og hun har evnerne til at skildre det, ja, så må hun gøre alt for at gøre det hun kan: formidle viden om de forunderlige forvandlinger der er i Guds skaberværk om det så er i Frankfurt am Main, hvor hun bliver født, i Nürnberg, hvor hun lever det meste af sit ægteskab, på Waltha hvor hun går i protestantisk kloster, i Amsterdam, hvor hun har butik eller i Surinam hvor hun bor på plantagen Providentia.

Spørgsmålet om hvorvidt man kan skrive en have

Om ikonerne i den græsk- og russisk-ortodokse kirke siger man, at de skrives. Nogle ikoner har et fortællende indhold, scener fra Det Gamle eller Det Nye Testamente skrevet ind som billede. Et indskrevet billede, som en ristet rune. Uanset motiv, skriver Den Store Danske

Encyklopædi, bygger gengivelsen på en tusindårig tradition for figurtegning, farvevalg og stilisering af foldekast og ansigtstræk, der stammer fra koptiske mumieportrætter fra 1.-4. århundrede. Man skriver ikonen. Man maler den ikke. Ikonen skal ikke illustrere en konkret virkelighed, men gennem sin symbolik og todimensionalitet fungere som en afspejling af den himmelske virkelighed.

Gad vidst om man kan sige det samme om en have? Skriver et menneske sin have, fortæller og genfortæller hun den hver gang et rosenbed luges? Eller som her hvor staudebedets frøstande står vinteren over som tegn? Rister haven gamle runer med pæonbedets overdådighed og former den symboler så lette som sommerfuglevinger med erantisens forårsglade gule dragt? Så disse haver, selv om de jo er til at tage og føle på, ligesom en ikon er det, bliver afspejlinger af en himmelsk virkelighed?

I al fald findes en dyb og årtusindlang tradition for at skrive og beskrive haver. Og for at haver, der først er beskrevet med uudtømmelig fantasi i litteraturen, senere plantes om til virkelighedens vidunderlige haver. Karin Esmann Knudsen beskriver i sit storværk: *Havernes Kulturhistorie* dette forhold levende i sine kapitler om *Decamerons* og *Hypnerotomachia Poliphilis* litterære haver, der blev til inspiration for renæssancens parker og haver og hvis virkningshistorie endnu ikke er færdigfortalt. Og vice versa i en stadig vandren mellem fiktion og

virkelighed inspirerer virkelighedens haver til litteratur. En have bygget op som en fortælling med en begyndelse, midte, vendepunkt og slutning kan man vandre i, gå på opdagelse i ligesom man kan vandre i litteraturens haver. Det kan være at litteraturens haver og virkelighedens haver ikke kan undvære hinanden? Eller er det rettere sådan at det der forbinder de to slags haver er mennesket selv? Og at mennesket har brug for begge slags haver for at kunne være menneske? At menneskene som står for såvel havekunst som for litterær kunst har brug for haven som levet og læst metafor for det skønne? Brug for samhørigheden med naturen, så omformet og tilpasset denne natur end er? Min mand spurgte mig netop da han kom ind ude fra decemberhaven: Hvorfor blomstrer en vinterjasmin? Har den et formål? Måske, svarede jeg, måske dens formål er at glæde den der betragter den.

Så måske haven er menneskets tilflugtssted. I decemberes mørke vinterhi, i sommerens sol og i dødens skygge: Den lyser op på de mest urimelige tidspunkter med troldnød, julerose og kejserbusk. Hvad enten den er litterær som hos Selma Lagerlöf eller virkelig som her på vores havegang. Måske haven er menneskets første andet sted, dets første heterotopi, dets ur-heterotopi, til forskel fra andre heterotopier som kirkerum, fængsler, skibe, kirkegårde. Et andet sted: som en verden i verden, lidt som en russisk babuschka eller en kinesisk æske, og alligevel en verden der spejler verden med netop sit særlige greb. Et fængsel er en heterotopi i kraft af sin særlige indretning, ligesom et kirkerum er det i kraft af sin. Mennesket oplever resten af verden forskelligt alt efter hvilken verden der spejler og spejles. Men haven har en grundform i sig, trods de mange ansigter forskellige tider giver den. Haven spejler hver tids forestilling om paradys. Og lige nu er denne forestilling paradoksalt nok at skabe den vilde have, den ukontrollerede have. Til en vis grad kaoshaven. Paradys er blevet hjemsted for urskoven. Det eneste sted kaos kan overleve er inden for hegnet, der hvor kosmos i sin tid blev til.

Noter

1. Geoponica, Farm Work, a modern translation of the Roman and Byzantine farming handbook, by Andrew Dalby, Prospect Books, 2011, side 247 og 240
2. <http://www.summagallicana.it/lessico/f/Florentino%20-%20Florentinus.htm>
3. <https://www.bibelselskabet.dk/vidste-du-om-edens-have>
4. <https://www.esrum.dk/oplevelser/udenfor/klosterhaven/>